

A SZILVESZTER-KALAND

Miképpen juthatott el a nép történelmi szerepét valló, milliókat harcba hívó költő az egyéni terror gondolatához, s mennyiben vált ez meggyőződésévé? Ha nem, mi ragadta tovább?

Petőfi Sándor 1848 augusztusában, négy hónappal a márciusi forradalom után írta elbeszélő költeményét, melyben a magányos hős „eldurrantja fegyverét, s a Gógös király a porba rogy“, őt magát pedig a népdüh leteperi, s a hóhérnak szolgálattja ki. Ez a mű *Az apostol* címen csak negyed századdal a költő halála után, 1874-ben jelent meg, addig másolatokban, majd egy ezekből készült hibás nyomtatványban rekedt, aligha volt tehát olyan hatással a kortársakra, mint az azonnal közölt és röplapokon is terjesztett versek. Mégis, annál nagyobb jelentőségű ama költői önkifejezés szempontjából, melyet Németh László *Jelszó: Petőfi* című cikkében, valamikor a mi ifjúságunk harmincas éveiben, így jellemezett: „Írást és életet itt nem lehet megkülönböztetni, nem azért, mert az élet benne van az írásban, hanem mert együtt készült vele. Az írói erkölcs ilyen lélek-jelenlétére nincs többé példa irodalmunkban.“ Ez az általános minősítés a királygyilkos Szilveszter történetére is áll: minden okunk megvan arra, hogy a megrénylő lelki mozzanatait magától a szerzőtől is számon kérjük.

A költemény a rendkívül gazdag és sokrétű Petőfi-irodalom kibontakozása során sokféle megítélésben részesült, abban azonban senki sem kételkedett, hogy a mű a költő legbensőbb lelki forrásaiból ered. A konzervatív Badics Ferenc szerint a társadalmi bíráló és jellemzés „mindenütt a költő elégtelen háborgását látatja a hűség és igazság rovására“, az ugyancsak kisfaludysta Voinovich Géza is a költői csalódás életrajzi vonásait figyeli „a tetetlen forradalmi láz költeményé“-ben, nem is szólva a mai egyetértő értékelésekről. Illyés Gyula a költő eszméinek szótárát köszönti: „Hogy mit jelentenek műveiben ezek a szavak: boldogság, szabadság, isten, pap, lázadás, zsarnokság, király, arra ez a modern hős-költemény felel, amelyben az irodalomtörténet oly készségesen emelte ki, sőt túlozta a hibákat.“ Ezt a felfogást fejezi ki az összefoglaló új magyar irodalomtörténet is Pándi Pál szavaival: „Szilveszter típusába Petőfi belesűríti a század európai forradalmainak és forradalmasító olvasmányainak tapasztalatait és hatását, s hozzáadja mindazt saját történelmi élményeihez: így formálja meg a magyar haladás létkérdéseit hordozó nagy költeményt.“ Ami pedig föltett kérdésünket illeti, akad nem egy célzás a terror-problémára is. Waldapfel József 1848 centenáriumakor, ami egyben *Az apostol* keletkezésének századik évfordulója volt, Petőfi „filozófiai idealizmusa“-ról beszélt s arról, hogy „a forradalom alatt is voltak olyan kétségbeesett napok, mikor az egyéni terrort látta a forradalmi tett egyetlen lehetőségének“. Világnézeti magyarázatot sugalmaz különben Illyés Gyula is, amikor a költeményből a Világost követő jövő előrejelzését olvassa ki: „A műben már erjed a múlt század levert szabadságmozgalmának törkölye: a nihilizmus; a társadalmi tett kudarca után a kétségbeesett egyéni tett gondolata.“ Arra a Petőfi-irodalom bármily széles áradatában sem gondolhatott senki, hogy a költő születésének másfélszázados évfordulójára terror és forradalom, terror és szabadságharc viszonya megint időszerű probléma lesz, de most már világarányokban.

Annyit talán eleve jegyezzünk meg, hogy az egyéni terror elve általában nem jellemző Petőfi Sándor politikai felfogására. Felesleges bizonyítanunk, hogy a plebejus forradalmár népet tanít, népet mozgósít, népuralomra törekszik, s még akkor is, amikor az európai forradalom már csak a magyar függetlenségi háborúra korlátozódik, e harcban népét a világszabadság népének, hazáját a világ vezérének szerepében látja. S maga Szilveszter, az „apostol“ eredetileg népvezérnek készül! Lázadó ő, aki Spartacusként milliókat akar föllázítani az önkény ellen. Nem is magának született, de a hazának, a világnak, s mikor jegyzőnek szegődik, így köszönti a falut: „Üdvöz légy, nép! úgy nézz szemembe, Tanítód és atyád leszek. A bölcső óta mit vertek fejedbe? Kötelességedet; Én megtanítlak jogaidra!“ S bár a nép papi uszításra „vadállatként“ rohanja meg, az ifjú népbarátsága töretlen. Fogadalmat tesz, hogy a félrevezetettekért ezután kettős erővel fog küzdeni... Amikor nyomora és magánya tette sarkallja, s lelövi a királyt, megint csak sajnálja népét, a vérpadon is azokat, akik megrugdosták. A költő a záró XX. fejezetben már nem is őt, a merénylőt, hanem az új nemzedéket ünnepli, mert hőiesen levette bilincseit, s megemlékezik szentjeiről, akik „A szolgaságban szabadság valának, És hirdették az igét, S díjok halálá lett, Csúfos halál!...“ Jól figyeljünk: Szilveszter-Petőfi, a királygyilkos csak magáramaradottságában, mintegy a forradalom pótlására cselekszik, de valójában nem helyettesíti a nép hősi harcát. A plebejus forradalmár kiszakadása saját népforradalmi menetéből a szövegelemzés alapján sem magyarázható meg másként, mint egy pillanatnyi helyzet, a társadalmi és politikai légüres tér esetével.

Igy is van. Az *apostol* minden mai értelmezője abból a történelmi tényből indul ki, hogy alig néhány hónappal a márciusi fellángolás után lelankadt a radikalizmus hulláma, a Batthyány-kormány megalkuvó politikája s általában a nemesi rétegek közjogi berendezkedése elvált a plebejus paraszti és munkás törekvésektől, a polgárság módosabb elemei is visszautasították a szociális reformokat sürgető „kommunisztikus“ irányzatot, a *Márczius Tizenötödike* köré tömörült fiatal értelmiség meghátrálásra kényszerült, Tánics munkáscsoportja pedig elszigetelődött. Ebben az apályban sorra érték Petőfit a sújtó személyi impulzusok: republikánus forradalmának piros szalagait letépdették, a királyi leiratot akarata ellenére elfogadta a nemesek és polgárok koalíciója, s a vereséget maga a költő így jegyzi be 1848. április elsején naplójába: „A forradalomnak vége van.“ Ami most következik: tüntetés és vérengző megtorlás, mire Petőfi kijelenti, hogy kutyáját sem bízná többé a minisztériumra... Meg is kapja az uralomra jutottak részéről megbélyegzéseit, sorra érik a támadások, köztársasági és királyellenes vereségek kíséreti, s Szabadszálláson megbuktatják, nem kerül be a nemzetgyűlésbe. „Egyike vagyok a leggyűlöltebb embereknek“ — ismeri fel helyzetét egy nyilatkozatában, s nemcsak ő akad el idehaza, hanem a forradalom is visszajára fordul egész Európában. Cavaignac szétlőveti a párizsi proletariátus bariádjait, a Habsburg-szoldateszka győzelmet arat az olasz nemzeti mozgalom felett. Ezen a mélyponton keletkezik *Az apostol*, a magába menekülő költő vágyálma-ként. A politikai visszavonulás és egyben önösszeszedés, önmegőrzés, erőtartálékolás ideológiai vetülete ez. Hasonló helyzetben, a teljes elszigetelés borongó szakaszában Ady Endre ezt így fejezte ki: „...szegény mag-magam Megnémitva és behavazva Rendeltetés hitével Őrzöm meg tavaszra.“ A jobbat, szebbet megérte Petőfi is a szeptemberi napokban, amikor a császári ellenforradalom támadása felkelti a néptöbbségeket, s Kossuth a tömegek felé fordul. Tulajdonképpen itt csap át a lappangó s már-már elárult forradalom a nemzet szabadságharcába, mely nemcsak a nemzetközi közvéleményt vonja magára, s állítja maga mellé

Marxtól Bemig és Bálcescuig, hanem igazat szolgáltatva a márciusiaknak, másodszor is szerepet szán (ha nem is további ellentmondások nélkül) az újra népforradalmat hirdető, külső és belső ellenséggel szemben vészharangot kongató költőnek.

Lukácsy Sándor Petőfi-elemzése találó sarkigazságra épül: „...szükséges tudomásul venni s egy percre sem elfelejteni, hogy a tettek, nyilatkozatok, sőt versek, melyek életének tartalmát teszik, 1848 márciusától egy politikus tettei, nyilatkozatai és versei.“ Szilveszter alakítása is a politikus Petőfi megnyilatkozása egy közéleti holtpontra: elvetélt forradalom és sokáig nem vállalt szabadságharc között. Horváth Jánosnak abban mindig igaza van, hogy Petőfi drámaisága „szerep és színész együttlérvényesülésével“ magyarázható. A szerepjátszó hajlama ütközik ki Szilveszter egyéni terrorjában, abban a néparulást visszautasító, a néptömegek kicsinyes és gyermekes fordulatait célirányban átmetsző, de lényege szerint néphű kiválásban, mely pisztolyt fog az önkényuralom megtestesítőjére.

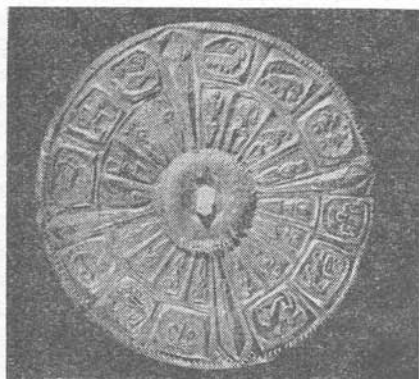
„Lamberg szívében kés, Latour nyakán Kötél, s utánok több is jön talán, Hatalmas kezdesz lenni végre, nép!“ — 1848 szeptemberében már nem a kétségbeesett aggastyánnak kell eldurantania fegyverét, a költő a tömeg önbíráskodását már úgy üdvözölheti, mint a nép megmozdulását a királyi merénnyel, a hatalmi terrorral szemben. Szilveszter egyéni terrorja forradalmi tömegterrorba oldódik át, s rövidesen ez is törvényes formát ölt: Görgey ugyanabban a hónapban már hadbíróssággal ítélteti halálra az áruló Zichy grófot. Ami most következik, az történelmi eposz, több minden vágyálomnál és romantikánál, egy nemzet élethalálharcra a Habsburgokkal, majd a cári intervencióval. Nemzeti és nemzetközi egybevág, s a nemzetiben a népi jut előbbre. A Szilveszter-kaland meghaladva, s talán érdekes, hogy a költő halála s a szabadságharc bukása után többé a Dunátájon elő sem fordul. A forradalmi hagyományokat nemcsak a magyar történelemben, hanem a szlovák, román, délszláv népsorsban is a felfejlődő szociáldemokráta munkásmozgalom vette át, elkerülve akár a nihilizmus és anarchizmus, akár annak egyik szélsősége és alkalmi eszköze, az egyéni terror politikai irányzatát.

Tartozunk Petőfi politikai jellemrajzának azzal, hogy egyszeri megnyilatkozását ne általánosítsuk. A tulajdonképpen Pozsonyban megjelenő reakciós konzervatív *Budapesti Hírlap* Petőfiéket azzal vádolta meg, hogy „Blanqui szerepét akarják játszani“, egy polgári haladó lap pedig (Lukácsy megmondja: a *Kolozsvári Híradó*, tehát a Méhes-utód Ocsvai Ferenc lapja!) már egyenesen párhuzamba állítja a francia és a magyar radikálisok „contrarevolutionarius“ mozgalmát. Amennyiben ezt a párhuzamot el is fogadják, tudnunk kell, hogy Blanqui éppen azt a munkásmozgalmi irányzatot képviseli, amely a burzsoázia terrorjával a forradalmi kommunizmust állítja szembe, egyéni erőszak helyett következetesen küzdve a nyomornak véget vető fegyveres és szervezett munkáshatalomért. A Petőfire vetített Blanqui-rémkép nem azonos tehát a személyi terror vádjával, mint ahogyan a Petőfi-kortárs és Blanqui mellé álló Marx és Engels is visszautasítja 1850-ben a porosz király ellen elkövetett merénylet és a munkásmozgalom összefüggésének reakciós rágalmát.

Petőfi, a polgár szertelennek tűnik, amikor bordalaiban vagy betyárverseiben megjátssza a duhajt, vagy nem vesz fel nyakravalót, de Petőfi, a politikus, aki ebben a szerepben saját magát játssza, nem tagadja meg sohasem a republikánus népállamiságot, a központi rendszert, mely a megbuktatott királyság helyébe lép. Királyellenessége, még ha *Az apostol* konfliktusában egyéni jelleggel jelentkezik is, nem anarchikus, hanem rend helyébe új rendet helyez. Ezért talán túlzás Szilveszter-mezével kapcsolatban a nihilizmus előlegezése. Kropotkin Péter,

az anarchista herceg forradalmi emlékiratában még a maga nihilizmusát, a múlt századi sajátosan orosz konvenció-ellenességet s az anarcho-szocialista mozgalom szellemi bölcsőjét is megkülönbözteti a merénylők politikájától, leszögezve: „Ezt a mozgalmat rosszul értelmezték Nyugat-Európában. Így például a sajtó nem különbözteti meg a nihilizmust a terrorizmustól. A forradalmi nyugtalanságot, amely II. Sándor uralkodásának vége felé kitört, és végül is a cár tragikus halálára vezetett, rendszeren nihilista mozgalomnak mondják. Ez azonban tévedés... A terrorizmust egy adott történelmi időpontban a politikai küzdelem bizonyos momentumai hozzák létre. Létrejött és véget ért. Megint életre kelhet és megint eltűnhet. Azonban a nihilizmus Oroszország művelt osztályaira rányomta a maga jellegét, és ez a jelleg még az évek hosszú során át megmarad rajta.“ Nos, Petőfi egy politikai mélyponton magányosságából a forradalmi terrorizmus egyéni formája felé tört ki, de a turgenyevi nihilizmus úri negativizmusa helyett mindig a népvállalás szenvedélyes pozitívizmussával fejezte ki magát, magát a népbarátságot is a néppel való azonosodásig lényegítve, mint ahogyan a terrorizmus szilveszteri formájával sem a hatalmat tagadta, hanem a hatalom megszerzéséért vívott harcot kívánta alkalmilag előbbre vinni.

A ma Petőfi emlékező idő- és térrendszerében nem alábecsülendő a Szilveszter-probléma. A forradalmi munkásmozgalom régen szembefordult a terrorizmus ösztönösségével, tagadva az egyéni terrorcselekmények serkentő jelentőségét, s előtérbe helyezve a felvilágosító munkát, Lenin pedig már az 1905-ös moszkvai felkelés tanulságainak levonásakor különbséget tett a partizánháború adott helyzetekben szükséges taktikája és annak felelőtlen túlzásai közt, leszögezve: „a szociáldemokráciának el kell ismernie és taktikájába kell foglalnia [...] a tömegterrort, magától értetődik, hogy megszervezve és ellenőrizve azt, alárendelve azt a munkásmozgalom és az általános forradalmi harc érdekeinek és feltételeinek, kíméletlenül eltávolítva és elvágva a partizánháborúnak [...] a »mezítlásos« elfajulását...“ A terroristák harca lehet hősies, de eredményt csakis a tömegek mozdulása érhet el, nem is szólva azokról a súlyos károkról, melyekkel minden kihívás az ellenfél mozgósítását s maguknak a tömegeknek az ellenszenvét kiváltva a forradalmi és szabadságharcos mozgalmakat veszélyezteti. Ebben a korban, amikor az imperialista agressziók és terrorcselekmények soha nem volt borzalmas méreteket öltenek, Petőfi politikai öröksége éppen az a mód, ahogyan Szilveszter egyéni fellépését egy szabadságharcos mozgalom tömegcselekményei javára meghaladta.

Kozma István: Csillagképek